

بررسی نسبت بین احساس محلی گرایی و ملی گرایی (مورد: آذربایجان - تبریز)

دکتر محمد رضا حافظ نیا* _ دانشیار گروه جغرافیای سیاسی، دانشگاه تربیت مدرس
عطاء... عبدی** _ دانشجوی دکتری جغرافیای سیاسی، دانشگاه تربیت مدرس
پذیرش مقاله: ۸۲/۳/۲۴

چکیده

تحقیق حاضر با این سؤال که چه نسبتی بین احساس محلی گرایی و ملی گرایی در آذربایجان ایران به مرکزیت شهر تبریز وجود دارد، آغاز شد. روش تحقیق در این پژوهش از نوع پیمایشی و ابزار گردآوری اطلاعات، پرسشنامه بود. جامعه آماری این تحقیق مردم باسواد ساکن در شهر تبریز بودند که با استفاده از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای تصادفی از بین این جامعه تعداد ۲۲۴ نفر به عنوان نمونه آماری تحقیق انتخاب شدند. نتایج حاصله از تجزیه و تحلیل داده‌ها نشان داد که میزان ملی‌گرایی در سطح شهر تبریز بسیار قوی تر از محلی‌گرایی می باشد. آزمون فرضیات فرعی نشان داد که با وجود ضعیف بودن حسن محلی گرایی، عواملی مانند ارتباط با اقوام هم ریشه در آن سوی مرز و زبان محلی می تواند آن را تقویت کند و عواملی مانند مذهب تشیع، جشن ها و اعیاد ملی و مذهبی می توانند ملی گرایی را تقویت کنند. واژگان کلیدی: ایران، آذربایجان، ملی گرایی، محلی گرایی، تبریز.

مقدمه

وجود اقوام مختلف در یک کشور صرفنظر از مزایایی که دارد، کشور را از نظر ژئوپلیتیکی در مقابل تهدیدات خارجی و نحوه اداره امور داخلی آسیب پذیر می کند. کشور ایران نیز از این نظر حائز اهمیت فراوان است. مسائل و مشکلات قومی در ایران به ویژه در دوره‌های گذر و کاهش قدرت حکومت مرکزی بیشتر بروز کرده است. امروزه این امر با توجه به عواملی چند باید مورد دقت قرار گیرد که از آن جمله می توان به فروپاشی شوروی پیشین و یوگسلاوی، مطرح شدن پدیده جهانی شدن، تقابل بین انقلاب اسلامی و قدرت های بزرگ و نیز متحدان آنها در شرایط حاضر جهانی، تحولات جهانی مانند حادثه یازده سپتامبر و یکجانبه گرایی آمریکا در مقابله با مخالفان خود در سطح منطقه اشاره کرد.

* E-mail: hafezn-m @ modares.ac.ir

** E-mail: a.abdi@ modares.ic.iv

از آنجا که بررسی های مربوط به اقوام در جغرافیای سیاسی اهمیت زیادی دارد، در این تحقیق سعی شده تا این مسئله در یک بخش بسیار حساس از کشور ایران یعنی شهر تبریز به عنوان مرکز منطقه آذربایجان به این صورت که بین احساس محلی گرایی و ملی گرایی در شهر تبریز چه نسبتی وجود دارد، مورد بررسی قرار گیرد.

روش تحقیق

مسئله اصلی تحقیق حاضر بررسی نسبت بین احساس محلی گرایی و ملی گرایی در شهر تبریز بوده و این مقاله بر آن است تا فرضیات زیر را مورد ارزیابی قرار دهد:

۱- توجه به مذهب و جشن های ملی و نیز احترام گذاشتن سطح ملی به ارزش های سطح محلی باعث کاهش حس محلی گرایی می شود.

۲- توجه به زبان محلی باعث تقویت محلی گرایی می شود.

۳- ارتباط با اقوام هم ریشه در آن سوی مرز موجب رشد محلی گرایی می شود.

در این تحقیق با توجه به گستردگی جغرافیایی و جمعیت زیاد شهر تبریز، از روش نمونه گیری تصادفی خوشه ای استفاده شد و تعداد نمونه ها با استفاده از فرمول زیر از بین جامعه شهر تبریز ۲۲۳ نفر برآورد گردید:

$$n = \frac{t^2 pq}{d^2}$$

در فرمول فوق n برابر با تعداد نمونه ها، t با احتمال ۹۵٪، p برابر با نسبت افراد باسواد شهر تبریز (۸۲٪)، q برابر با نسبت افراد بی سواد شهر تبریز (۱۸٪) و d برابر با تفاضل نسبت واقعی باسوادی در جامعه با میزان تخمین پژوهشگر می باشد. با توجه به تعداد افراد نمونه برای این که پرسشنامه های برگشت شده (تکمیل شده) به عدد بدست آمده از فرمول نزدیک باشد؛ تعداد ۲۴۰ پرسشنامه در مناطق مذکور توزیع شد که نهایتاً حدود ۲۲۰ پرسشنامه به دست پژوهشگر رسید و اطلاعات و داده های استخراج شده از پرسشنامه ها با استفاده از نرم افزار SPSS مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت.

بررسی تاریخی سیر تعامل ملی گرایی و محلی گرایی در آذربایجان

بخش هایی که امروزه در شمالغرب ایران، آذربایجان نامیده می شود با آنکه قبل از ورود مادها به این منطقه به وسیله اقوام گوناگونی از جمله ماناها مسکون شده بودند، ولی حیات واقعی و تاریخی خود را از هنگام ورود مادها به این منطقه بدست آوردند. ورود مادها به این منطقه در هزاره نخست پیش از میلاد نقش پایه ای در سرنوشت منطقه داشت و تا زمان هخامنشیان تیره میدیه نقش اساسی را در حیات اجتماعی و فرهنگی منطقه بازی کرد (علی اف ۱۳۷۸، ص ۱۶). در این دوره طایفه های مختلفی در مدیا یا اتوریانگان زندگی می کردند که براساس شواهد و مدارک، ایرانی زبان بوده اند (همان، ص ۲۵). این اقوام با عنوان آساگارتی (اتحادیه طایفه ها یا کنفدراسیون ایرانی زبانان) که جزئی از شهربانی ماد بودند، در دوره های بعدی به وسیله داریوش هخامنشی همچون یک استان مستقل با عنوان آساگاری از ماد جدا شدند. از آن پس این منطقه به ماد کوچک معروف گشت. از نظر کشورهای همسایه و مورخان (همچون استرابون)

ماد کوچک بخشی از ماد بزرگ شمرده می شد و فرهنگ ایرانی داشت؛ به طوری که هرودت گزارش می دهد: سگرتی ها از روی پیدایش، زبان و لباس قومی ایرانی بوده اند (همان، ص ۲۷). ماد کوچک در دوره هخامنشیان استان چهاردهم حکومت هخامنشی بود؛ ولی در سده چهارم پیش از میلاد با حمله اسکندر به ایران و در پی آن، شکست داریوش سوم از وی، قلمرو هخامنشی بدست او افتاد. به قول استرابو^۱ جغرافیدان نامی یونانی (۳۲۸ پ.م) وی از تسلط اسکندر به ماد کوچک جلوگیری کرد و معنی لغوی آن در پهلوی نگهبان آتش است (توکلی مقدم ۱۳۷۵، ص ۲۱).

پس از تسلط اعراب بر ایران، قیام گسترده و پرهیجانی توسط خرمیان یا سرخ جامگان به رهبری بابک علیه آنان آغاز شد. بابک در جبال آذربایجان نماینده ایرانیانی بود که نمی خواستند پیرو و وابسته دیگران باشند. وی به مدت بیست سال در برابر حکومت عباسی مبارزه کرد. نهضت بابک در آذربایجان در پی روح ایرانی و آریائی و نیز عدالت اجتماعی و مساوات بود.

جایگاه تاریخی آذربایجان و شهر تبریز در تحولات ایران از زمانی که صفویان از شهر اردبیل در آذربایجان ایران برخاسته و حکومت ایران را در قرن دهم هجری (قرن شانزدهم میلادی) بدست گرفتند، بیشتر روشن شد. سلسله صفوی از جمله حرکت های موفق در پی زنده کردن هویت ایرانی بعد از ورود اعراب به ایران بود؛ زیرا کشور ایران که بعد از تسلط اعراب نتوانسته بود به یک حکومت واحد بر اساس هویت ایرانی دست یابد، در قرن دهم هجری قمری توسط حکومت صفویه به این مهم نایل آمد. صفویه که بر اساس مذهب شیعه حکومت را بدست گرفته بود، برای اولین بار پس از اسلام حکومتی را بر اساس هویت ایرانی شکل داد. مجتهدزاده معتقد است که اگر ایرانیان به تشیع روی نمی آوردند و اگر شاه اسماعیل تشیع را دین رسمی ایران اعلام نمی کرد، به احتمال قوی امروزه کشور یا واحد سیاسی مستقلی به نام ایران و با این ویژگی ها وجود نداشت (مجتهدزاده ۱۳۷۹، ص ۱۳۹).

تبریز پس از آن در دوره قاجاریه ولیعهد نشین ایران بود و به همین دلیل همواره افکار عمومی تبریز از وقایع تهران مطلع می گردید (کسروی ۱۳۵۷، ص ۱۲۸). منطقه آذربایجان به رهبری تبریز در انقلاب مشروطه ایران نقش زیادی بر عهده داشت. پس از به توپ بسته شدن مجلس نیز تبریزیان با قدرت تمام به صحنه آمدند و با مبارزات سرسختانه خود به رهبری ستارخان و باقرخان به مبارزان مشروطه خواه در سراسر ایران امید تازه ای بخشیدند (کاتم^۲ ۱۳۷۱، ص ۱۸۲). در نهایت نیز مقاومت آنها موجب شد که انقلاب مشروطه پیروز شود. در اینجا آنچه حائز اهمیت است، آن که با وجود فراهم بودن شرایط برای حرکتی با عوامل محلی، ولی مردم تبریز با توجه به علایق گوناگون تاریخی، فرهنگی و سیاسی با نام ایران و برای ایران به پای می خاستند.

به قدرت رسیدن رضاخان و سیاست های او باعث شد تا منطقه آذربایجان اهمیت گذشته خودش را از دست بدهد (کاتوزیان ۱۳۷۹، ص ۱۸۰). به علاوه کاهش روابط تجاری ایران با روسیه پس از انقلاب اکتبر ۱۹۱۷ شوروی و رونق تدریجی صنعت نفت و اهمیت یافتن بنادر جنوب در حمل و نقل کالا موجب شد تا رشد شهر تبریز با افت مواجه گردد. حوادث دهه ۱۳۲۰ شمسی نیز در کاهش سرعت رشد تبریز و عقب ماندن آن از سایر شهرها نقش داشت (عظیمی ۱۳۸۰، ص ۲). شهر تبریز در پیروزی انقلاب اسلامی ایران نیز نقش مهمی بر عهده داشت که یکی از موارد برجسته آن قیام ۲۹

- Strabo

- Katem

بهمن ۱۳۵۶ هـ ش بود که در چهلّم قیام مردم قم علیه شاه صورت گرفت. پس از انقلاب اسلامی تبریز در تمام عرصه های کلّی به ویژه در دوران دفاع مقدّس به عنوان یکی از شهرهای پیشروی ایران بوده است و هم اکنون نیز بزرگ ترین شهر از نظر اقتصادی، سیاسی و اجتماعی در منطقه آذربایجان می باشد و در سطح ملی نیز یکی از پنج شهر بزرگ کشور است.

آذربایجان ایران با توجّه به موقعیت ژئوپلیتیکی و ویژگی فرهنگی خاصّ خود در طول یک سده اخیر و به ویژه پس از انقلاب مشروطه، کانون بحران های سیاسی با آرمان های سطح ملی و گاهی سطح محلی بوده و حرکت های محلی آن دارای ویژگی هایی به شرح زیر است:

۱- معمولاً جهت رسیدن به اهداف ملی آغاز شده اند.

۲- حرکت هایی که صرفاً بر عوامل محلی تأکید کرده اند، پایگاه مردمی ضعیفی داشته اند.

۳- بیشتر حرکت های محلی در دوره های گذر صورت گرفته اند.

۴- حرکت های محلی در برابر حرکت های ملی ضعیف بوده اند.

یکی از حرکت های محلی در سطح شهر تبریز قیام شیخ محمّد خیابانی می باشد. اعتراض اصلی خیابانی به قرارداد ۱۹۱۹ و ثوق الدّوله بود. وی این قرارداد را شدیداً مورد انتقاد قرار داد و از تهران به سبب وابستگی به قدرت های خارجی انتقاد کرد و در ۲۱ فروردین ۱۲۹۹ هجری شمسی (۱۰ آوریل ۱۹۲۰) بر سر این قرارداد رسماً رابطه خود را با دولت تهران قطع کرد و حزب دمکرات ایران (شعبه آذربایجان) نام آذربایجان ایران را به آزادستان تغییر داد (احمدی ۱۳۷۹، ص ۱۳۳). این اقدام خیابانی واکنشی به اقدامات مساواتی های قفقاز بود که در ۲۷ مه ۱۹۱۸ تشکیلاتی موسوم به جمهوری آذربایجان در آران ایجاد کرده بودند (اتابکی ۱۳۷۶، ص ۲۹). قیام خیابانی در تابستان ۱۲۹۹ هـ ش (اوت ۱۹۲۰) و در زمان نخست وزیری مشیرالدّوله سرکوب شد (ملکی ۱۳۵۸، ص ۴۰).

از دیگر وقایع مطرح در سطح محلی تشکیل حکومت خودمختار آذربایجان می باشد. در سال ۱۳۲۴ خورشیدی و در شرایط پس از جنگ جهانی دوّم زمینه برای یک حرکت محلی فراهم بود که می توانست جریانات منطقه ای را به سوی یک سری خواسته های محلی سوق دهد. در آن شرایط نیروهای شوروی در بخش شمالی ایران مستقر بودند و حکومت تهران ضعیف تر از آن بود که به تنهایی به مقابله با آنها پردازد و کنترل منطقه آذربایجان را بدست گیرد. نیروهای محلی هم که بیشتر از نیروهای چپ بودند از این وضعیّت استفاده کرده و توانستند در سایه حمایت همه جانبه اتّحاد جماهیر شوروی به ایجاد یک حکومت خودمختار در منطقه اقدام نمایند. رهبری حکومت خودمختار آذربایجان را شخصی به نام پیشه وری بر عهده داشت.

نگرانی های حاصل از وضعیّت آذربایجان، دولت ایران را بر آن داشت که در اوایل ۱۹۴۵م (اواخر ۱۳۲۳ هـ ش) به منظور وادار کردن شوروی به تخلیه شمال، مسئله آذربایجان را در گردهمایی های گوناگون بین المللی مطرح کند (فاوست ۱۳۷۴، ص ۵۲). در ادامه اقدامات، قوام السّلطنه در رأس هیأتی عازم مسکو گردید و با موافقت در زمینه اعطای امتیاز بهره برداری از نفت شمال به شوروی، آن کشور نیروهای خود را از آذربایجان ایران فراخواند و در پی آن نیروهای ایران به سوی منطقه حرکت کرد (اتابکی ۱۳۷۶، ص ۱۳۸). روز ۱۵ آذر ۱۳۲۵ قوای نظامی از تهران به سوی میانه رهسپار شد. روز ۲۱ آذر شش ستون مجهّز به سمت تبریز، مراغه، سراب، آستارا، رضائیه و رشت به حرکت درآمدند. در این

هنگام مردم تبریز قیام کردند و اولین واحدهای ارتش به تبریز وارد شدند (افشار ۱۳۶۹، ص ۵۳۲). آنها بدون مقاومت جدی وارد تبریز شده و با همکاری مردم تمام شهر را به کنترل خود درآوردند (کیانوری ۱۳۷۳، ص ۱۲۹). پس از پیروزی انقلاب اسلامی نیز علیرغم وجود نیروهای محلی گرا بزرگترین حرکت هایی که در منطقه صورت گرفت بیشتر در سطح ملی مطرح بود که بر نیروهای محلی گرا چیره گردید. پس از پایان جنگ سرد دو اتفاق در سطح جهانی و داخلی نیروهای فعال محلی را زنده کرد: یکی استقلال جمهوری آذربایجان در پی فروپاشی شوروی و دومی افزایش حرکت ها و فعالیت افرادی که به نحوی بر فاکتورهای محلی همچون زبان، آداب و رسوم محلی و افزایش عمران و توسعه محلی تأکید داشتند، که مورد اخیر گاهی متأثر از رویداد نخست بود.

یافته های میدانی تحقیق

۱- مشخصات پاسخگویان (جنس، تأهل، سن و سواد)

نتایج بدست آمده نشان می دهد که بیشترین پاسخگویان متعلق به مردها می باشد که شامل ۱۳۶ نفر و در حدود ۶۷ درصد پاسخگویان را در بر می گیرد. از مجموع کل پاسخگویان حدود ۱۳۱ نفر مجرد هستند که ۶۳/۹ درصد را شامل می شود و حدود ۷۴ نفر را متأهلین تشکیل می دهند که ۳۶ درصد کل پاسخگویان را شامل می گردند. همچنین بررسی سن پاسخگویان نشان می دهد که ۵۲/۶٪ پاسخگویان در مقطع سنی بین ۳۰-۲۱ سال قرار دارند و سایر گروه های سنی عبارتند از: پایین تر از ۲۰ سال ۱۹/۵ درصد، ۳۰-۴۰ سال ۱۲/۱ درصد، بین ۴۱-۵۰ سال ۳/۷٪، و بیش از ۵۰ سال ۱۲/۱ درصد. نتایج حاصله بیان گر آن است که بیشتر پاسخگویان (۳۹/۷ درصد) دارای سواد بالای دیپلم بودند و کمترین فراوانی مربوط به پاسخگویانی است که دارای مدرک دیپلم می باشند (۲۵/۵ درصد). همچنین ۳۴/۸ درصد باقیمانده دارای مدرک پایین تر از دیپلم هستند.

۲- عوامل محلی مؤثر در ملی گرایی

در این بخش فرضیه «احساس محلی گرایی در زمینه های مذهبی و جشن های ملی و احترام گذاشتن سطح ملی به ارزش های سطح محلی به عنوان تقویت کننده حس ملی گرایی با شش متغیر مورد بررسی قرار گرفت. در این بخش متغیر «عید نوروز» بیشترین امتیاز را در طیف (یعنی بین کاملاً موافق و موافق) بدست آورد و «استفاده از افراد ترک زبان در اداره امور کشور که باعث اتحاد بیشتر آذری ها با سایر ایرانیان می شود» کمترین امتیاز را در طیف لیکرت بین مخالف و تا حدودی بدست آورد. نتایج این بخش در جدول شماره (۱) تنظیم شده است.

جدول ۱- اعیاد و جشن های ملی و مذهبی و احترام گذاشتن سطح ملی به سطح محلی

رتبه	متغیرها	فراوانی	میانگین	انحراف معیار
۱	عید نوروز	۲۱۳	۵/۵	۱/۰۱
۲	۲۲ بهمن به عنوان یکی از افتخارات ایرانیان می باشد.	۲۱۱	۴/۸۷	۱/۴۲
۳	مذهب تشیع به عنوان عامل وحدت ایرانیان	۲۱۳	۴/۵	۱/۳۶
۴	استفاده از زبان آذری در مدارس باعث وحدت آذربایجانی ها با ایران می شود	۲۱۱	۴/۳۱	۱/۴۸
۵	اجازه تدریس به زبان آذری باعث افزایش ملی گرایی می شود	۲۱۱	۳/۷۵	۱/۶۵
۶	استفاده از افراد ترک زبان باعث افزایش علاقه آنها به ایران می شود	۲۱۱	۳/۷۵	۱/۶۵

آنچه در این بخش حائز اهمیت می باشد این نکته است که عوامل مطرح در سطح ملی بیشترین تأثیر و عوامل محلی مؤثر در گرایش به مرکز مانند بند (۶) کمترین تأثیر را در میزان ملی گرایی داشته است که این امر نشان دهنده قوی بودن عوامل ملی در سطح منطقه می باشد.

۳- زبان محلی و ارتباط آن با محلی گرایی

برای آزمون فرضیه «احساس محلی گرایی در زمینه های زبانی افتراق سطح محلی و ملی را تشدید می کند» سه متغیر استفاده شد که متغیر «زبان آذری عامل حفظ فرهنگ مردم آذربایجان می باشد» بیشترین امتیاز را در طیف لیکرت بدست آورد که در بین رتبه های تا «حدودی و موافق» قرار داشت و متغیر «چون ما ترک هستیم باید موسیقی ترکی گوش دهیم» کمترین امتیاز را در طیف لیکرت بدست آورد. که در بین مخالف و تا حدودی قرار داشت. نتایج این بخش به صورت جدول شماره (۲) بر حسب میزان میانگین متغیرها تنظیم شده است.

جدول ۲- زبان محلی

رتبه	متغیرها	فراوانی	میانگین	انحراف معیار
۱	زبان آذری عامل حفظ فرهنگ مردم آذربایجان است	۲۱۳	۴/۴۳	۱/۵۲
۲	آنچه باعث افتخار آذری ها است فرهنگ و زبان آذری ها است	۲۰۹	۳/۲۸	۱/۳۹
۳	چون ما ترک هستیم باید به موسیقی ترکی گوش دهیم	۱۱۲	۳/۰۴	۱/۱۴

در کل، نتایج بدست آمده از این بخش نشان دهنده ضعیف بودن فاکتورهای مربوط به زبان ترکی در سطح منطقه در مقایسه با سایر پارامترهای مرتبط با سطح ملی می باشد.

۴- ملی گرایی

در بخش مربوط به سنجش میزان ملی گرایی یازده متغیر مورد سنجش قرار گرفت. در این بخش متغیر «علاقه بر مفاخر علمی ایرانی» بیشترین امتیاز را در طیف لیکرت بدست آورد که در بین کاملاً موافق و موافق قرار می گرفت و

متغیر «اعتقاد به مردم سالاری دینی» کمترین امتیاز را در طیف لیکرت بدست آورد که بین تا حدودی و مخالف قرار داشت. نتایج این بخش به صورت جدول شماره (۳) تنظیم شده است.

جدول ۳- ملی گرایی

رتبه	متغیرها	فراوانی	میانگین	انحراف معیار
۱	علاقه بر مفاخر علمی ایرانی	۲۱۰	۵/۵۹	۰/۸۵
۲	افتخار به قهرمانان ورزشی ایرانی	۲۱۱	۵/۴۴	۱/۰۹
۳	احساس تعلق به ایران در هر جای دنیا	۲۱۱	۵/۴۳	۱/۰۳
۴	آمادگی برای دفاع از ایران در مقابل تهدیدات خارجی	۲۱۱	۵/۳۱	۱/۱۹
۵	تفاوت قائل نشدن بین اقوام ایرانی جهت تلاش برای سربلندی ایران	۲۱۴	۵/۲۳	۱/۲۵
۶	افتخار بر پرچم سه رنگ ایران	۲۱۳	۵/۱۷	۱/۳۵
۷	افتخار به ایرانی بودن خود	۲۱۰	۵/۱۴	۱/۲۸
۸	اعتقاد به تجزیه ناپذیری آذربایجان از ایران	۲۱۱	۵/۱۴	۱/۲۸
۹	علاقه به سرود ملی ایران	۲۱۱	۴/۷۷	۱/۵۴
۱۰	آمادگی برای ازدواج با ایرانیان غیر ترک	۲۱۰	۳/۹۵	۱/۷۳
۱۱	اعتقاد به مردم سالاری دینی	۲۱۰	۳/۸۸	۱/۶۳

گویه های مطرح شده در این بخش در پی سنجش اندازه ملی گرایی در سطح شهر تبریز می باشد تا فرضیات مورد نظر بر پایه آن مورد مطالعه و سنجش قرار گیرد. نتایج حاصل در جدول نشان می دهد که برای تقویت هر چه بیشتر سطح ملی گرایی باید گسترش مردم سالاری و افزایش ارتباطات بین کانون - پیرامون و پیرامون - پیرامون جغرافیایی کشور مورد توجه قرار گیرد.

۵- محلی گرایی

در این قسمت برای سنجش میزان محلی گرایی یازده متغیر به پاسخگویان ارائه شد که در میان آنها متغیر « تقدّم هویت ترکی به هویت ایرانی» بیشترین رتبه را در طیف طراحی شده بدست آورد؛ به طوری که بین رتبه های تا «حدودی و مخالف» قرار داشت. در این بخش متغیر «اگر روز ترکیه و کشور آذربایجان بخواهند به منافع ملی ایران ضربه بزنند برای من چندان مهم نخواهد بود» کمترین رتبه را در طیف بدست آورد بطوریکه که بین «کاملاً مخالف و مخالف» قرار دارد. نتایج حاصل از آزمون با توجه به میانگین حاصله برای هر یک از متغیرها برحسب رتبه به صورت جدول شماره (۴) تنظیم شده است.

جدول ۴- محلی گرایی

رتبه	متغیرها	فراوانی	میانگین	انحراف معیار
۱	اولویت داشتن هویت ترکی به ایران	۲۱۱	۳/۴۷	۱/۴۸
۲	علاقه به پیشرفت آذربایجان نسبت به ایران	۲۱۱	۳/۳۹	۱/۳۱
۳	اهمیت دادن به رفاه منطقه آذربایجان نسبت به ایران	۲۱۴	۳/۳۴	۱/۳۸
۴	عدم تدریس زبان فارسی در مدارس آذربایجان	۲۱۲	۳/۲۲	۱/۳۷
۵	طرفداری از تیم ملی کشور آذربایجان در مقابل تیم ملی ایران	۲۱۲	۳/۰۸	۱/۵۷
۶	جدایی تاریخ آذربایجان از تاریخ ایران	۲۱۴	۳/۰۷	۱/۵۳
۷	اعتقاد به اجباری بودن تدریس به زبان فارسی در مدارس	۲۱۲	۳/۰۴	۱/۳۰
۸	فرهنگ و تاریخ ایران ربطی به آذری زبانها ندارد و نمی توانیم به آن افتخار کنیم	۲۱۳	۳/۰۲	۱/۳۶
۹	برای من ترک بودن رئیس جمهور مهم تر از چیزهای دیگر است	۲۱۱	۲/۹۸	۱/۳۷
۱۰	به کشور جمهوری آذربایجان بیشتر از ایران علاقه مند	۲۱۱	۲/۸۱	
۱۱	اگر روزی ترکیه و آذربایجان بخواهند به منابع ایران ضربه بزنند برای من فرق می کند	۲۱۰	۲/۷۴	۱/۱۲

در این جدول گویه هایی جهت سنجش محلی گرایی آورده شده که در مجموع ضعیف می باشد و در آنجایی که گویه ها به سوی جدایی طلبی میل می کند، با مخالفت مردم تبریز مواجه می شود.

۶- میزان ارتباط با اقوام هم ریشه در آن سوی مرز

در این بخش برای سنجش میزان ارتباط با اقوام هم ریشه در آن سوی مرز، هفت پارامتر مورد سنجش قرار گرفت؛ ولی با توجه به ماهیت سؤالات آن را به سه بخش تقسیم کردیم. به این ترتیب که پنج تا از متغیرها که براساس طیف لیکرت طراحی شده بود در یک قسمت و دو تای دیگر از سؤالات را که داده های اسمی بودند در قسمت دیگر آوردیم. در قسمت اول گویه «استفاده از رادیوهای ترکی زبان» بیشترین امتیاز را در طیف لیکرت بدست آورد. به طوری که امتیاز آن بین کم و تا حدی قرار داشت و گویه «ارتباط با آذری ها و ترک هایی که به ایران رفت و آمد می کنند» کمترین امتیاز را بدست آورد و میانگین آن بین خیلی کم (۳) و کم (۴) قرار داشت. نتایج حاصله با توجه به رتبه گویه ها به صورت جدول شماره (۵) تنظیم شده است.

جدول ۵- میزان ارتباط با اقوام هم ریشه در آن سوی مرز

رتبه	متغیرها	فراوانی	میانگین	انحراف معیار
۱	استفاده از رادیوهای ترکی زبان	۲۱۴	۴/۳۳	۱/۵۸
۲	استفاده از فیلم های ترکی زبان	۲۱۵	۳/۹۸	۱/۵۹
۳	استفاده از کتاب ها و مجلات ترکی زبان	۲۱۳	۳/۸۷	۱/۵۹
۴	استفاده از برنامه های تلویزیونی ترکیه و آذربایجان	۲۱۱	۳/۵۱	۱/۶۹
۵	ارتباط با آذری ها و ترک هایی که به ایران رفت و آمد می کنند	۲۱۴	۳/۲۷	۱/۴۲

در این جدول با توجه به میانگین های بدست آمده می توان فهمید که ارتباط آذری های ایران با اقوام هم زبان با آن سوی مرز کم می باشد و اگر ارتباطی هست بیشتر به صورت رسانه ای و فرهنگی است. در این بخش که دو گویه از گویه های مربوط به ارتباط با اقوام هم ریشه در آن سوی مرز به صورت اسمی هستند، آورده شده است. در گویه «تا به حال چندبار به ترکیه و یا آذربایجان مسافرت کرده اید» ۲۵ نفر که حدود ۱۲/۶ درصد پاسخگویان را شامل می شد جواب مثبت و حدود ۱۶۲ نفر که ۸۳/۱ درصد پاسخگویان را شامل می شد جواب منفی دادند (جدول شماره ۶). در گویه «چند نفر از وابستگانتان (فامیل ها) در کشور ترکیه و آذربایجان زندگی می کنند» ۳۳ نفر که ۱۶/۱ درصد پاسخگویان را شامل می شد جواب مثبت و حدود ۱۶۲ نفر که حدود ۸۳/۱ درصد پاسخگویان را شامل می شد جواب منفی دادند (جدول شماره ۷).

جدول ۶- مسافرت به ترکیه و آذربایجان

فراوانی	درصد	درصد فراوانی تجمعی
۳۳	۱۶/۹	۱۶/۹
۱۶۲	۸۳/۱	۱۰۰
۱۹۵	۹۰/۷	

جدول ۷- حضور اقوام و آشنایان در ترکیه و آذربایجان

فراوانی	درصد	درصد فراوانی تجمعی
۲۵	۱۲/۶	۱۲/۶
۱۷۳	۸۷/۴	۱۰۰
۱۹۸	۹۲/۱	—

تجزیه و تحلیل داده های میدانی

در ابتدای تجزیه و تحلیل استنباطی سؤالات پرسشنامه، چهار سؤال اول مورد بررسی قرار گرفت و نتایج زیر حاصل شد:
 - «شما چقدر به کشور خود ایران علاقه مند هستید» این نتیجه را بدست داد که ۸۵٪ مردم تبریز به ایران ابراز علاقه مندی زیاد تا خیلی زیاد کرده اند.

- «فکر می کنید مردم آذربایجان چقدر به کشورشان ایران علاقه مند هستند» این نتیجه بدست آمد که از نظر پاسخگویان ۸۷٪ مردم منطقه آذربایجان به ایران علاقه زیاد تا خیلی زیاد دارند.
 - «شما دوست دارید در کجا زندگی می کردید، در ایران یا جای دیگر» نتایج حاصل نشان داد که ۸۱٪ افراد مایل به زندگی در قالب تابعیت ایران هستند.

آزمون پیرسون:

در این قسمت برای سنجش ارتباط بین محلی گرایی و متغیرهای مستقل از آزمون ضریب همبستگی پیرسون استفاده شد که نتایج حاصله در جدول زیر آمده است.

جدول ۸- ارتباط بین محلی گرایی و متغیرهای مستقل

متغیر مستقل	متغیر وابسته	ضریب همبستگی (r)	سطح معنی داری
ارتباط با اقوام هم ریشه	محلی گرایی	۰/۵۵۷**	۰/۰۰۰
توجه به زبان محلی	محلی گرایی	۰/۷۳۰**	۰/۰۰۰
محلی گرایی در زمینه های مذهبی، جشن ها و احترام گذاشتن سطح ملی به ارزش های محلی	محلی گرایی	۰/۶۷۵**	-۰/۰۳۰

** $a = 0/05$

* $a = 0/01$

نتایج حاصل از آزمون فوق نشان می دهد که متغیرهای ارتباط با اقوام هم ریشه در آن سوی مرز و توجه به زبان محلی با محلی گرایی همبستگی مثبت دارد و توجه به مذهب و جشن ها گذاشتن سطح ملی به ارزش های سطح محلی تضعیف کننده محلی گرایی می باشد.

جدول ۹- ارتباط بین ملی گرایی و متغیرهای مستقل

متغیر مستقل	متغیر وابسته	ضریب همبستگی (r)
ارتباط با اقوام هم ریشه در آن سوی مرز	ملی گرایی	۰/۵۳۲**
توجه به زبان محلی	ملی گرایی	۰/۳۶۸**

** $a = 0/05$

* $a = 0/01$

نتایج حاصل از آزمون فوق نشان می دهد که متغیرهای ارتباط با اقوام هم ریشه در آن سوی مرز و توجه به زبان محلی با ملی گرایی همبستگی منفی و توجه به مذهب و جشن ها و نیز احترام و نیز احترام گذاشتن سطح ملی به ارزش های سطح محلی تقویت کننده ملی گرایی می باشد.

نتیجه گیری

بررسی توصیف آماری گویه های مربوط به میزان ملی گرایی در سطح شهر تبریز نشان می دهد که علاقه به هویت ملی ایرانی در سطح شهر در حد مطلوبی قرار دارد. در بخش تحلیل توصیفی میزان محلی گرایی نیز میانگین حاصله از تمام گویه ها نشان دهنده آن است که محلی گرایی در منطقه نسبت به ملی گرایی ضعیف می باشد. احمدلو هم در پایان نامه خود تحت عنوان بررسی رابطه میزان هویت ملی و هویت قومی در بین جوانان تبریز (۱۳۸۱) به این نتیجه رسیده بود. آزمون فرضیات با روش های مختلف آماری نیز نشان داد که با وجود ضعیف بودن حس محلی گرایی، بین آن و ارتباط با اقوام هم ریشه در آن سوی مرز و توجه به زبان محلی همبستگی مثبت و با اعیاد ملی و مذهبی و احترام گذاشتن سطح ملی به ارزش های سطح محلی همبستگی منفی وجود دارد. و همچنین بین میزان ملی گرایی و ارتباط با اقوام هم ریشه در آن سوی مرز و توجه به زبان محلی، همبستگی منفی و با اعیاد ملی و مذهبی و احترام گذاشتن سطح ملی به ارزش های سطح محلی همبستگی مثبت وجود دارد. این یافته ها با نتایج حاصل از یافته های کتابخانه ای نیز مطابقت دارد؛ زیرا بررسی تاریخی رویدادهای سیاسی منطقه آذربایجان در سده اخیر نیز نشان دهنده صبغه ملی قوی این حرکت ها در مقایسه با جهت گیری های محلی می باشد و گاهی هم که تمایلات محلی مطرح شده است، بیشتر بر زبان محلی تأکید داشته اند. در کل، نتایج بدست آمده بیان کننده این امر است که فرضیات مطرح در این پژوهش همگی تأیید می شوند.

به عبارت دیگر، عوامل همگرا در منطقه بر عوامل واگرا برتری چشمگیری دارند؛ ولی این امر نباید موجب غفلت از تحوّل احتمالی در نگرش ها و احساسات مردم در آینده باشد. باید توجه داشت که گرچه اکنون جنبش های فعال قومی پایگاه مردمی چندانی ندارند، ولی عواملی مانند شرایط حاکم بر نظام سیاسی جهان، مشکلات متعدّد اقتصادی، سیاسی و اجتماعی داخلی و نیز مطرح شدن مسائلی مانند ورود به سازمان تجارت جهانی و اقتصاد بازار آزاد که دولت را مجبور به کم کردن سیاست های حمایتی خود از مردم می کند، می تواند چنین پدیده هایی را تقویت نماید.

پیشنهادات

- ۱- تقویت جایگاه تشیع، اساطیر و جشن های ملی به عنوان یکی از عوامل مهم تقویت هویت ملی در کشور توسط نخبگان و حکومت مرکزی؛
- ۲- تقویت توان و جایگاه حکومت مرکزی با توجه به واقعیات داخلی و جهانی؛
- ۳- توجه به واقعیات فرهنگی محلی و اعطای اختیارات به سطح محلی؛
- ۴- استفاده از افراد و نیروهای محلی در پست های مهم ملی؛
- ۵- از بین بردن نابرابری های اقتصادی و اجتماعی که بیشتر به صورت مرکز- پیرامون مطرح هستند.

منابع و ماخذ:

- ۱- اتابکی، تورج (۱۳۷۶)، آذربایجان در ایران معاصر؛ ترجمه کریم اشراق؛ چاپ اول؛ تهران؛ توس.
- ۲- احمدی، حمید (۱۳۷۶)، قومیت و قوم گرایی در ایران؛ چاپ دوم؛ تهران؛ نشر نی.
- ۳- افشار سیستانی، ایرج (۱۳۶۹)، نگاهی به آذربایجان شرقی؛ تهران.
- ۴- برتون، رولان (۱۳۸۰)، قوم شناسی سیاسی؛ ترجمه ناصر فکوهی؛ چاپ اول؛ تهران؛ نشر نی.
- ۵- بشیریه، حسین (۱۳۸۰)، موانع توسعه سیاسی در ایران؛ چاپ اول؛ تهران؛ گام نو؛ چاپ اول.
- ۶- تقوی اصل، سید عطا (۱۳۷۹)، ژئوپلیتیک جدید ایران؛ چاپ اول؛ تهران؛ وزارت امور خارجه.
- ۷- توکلی، مقدم؛ حسین (۱۳۷۵)، وجه تسمیه شهرهای ایران؛ چاپ اول؛ تهران؛ میعاد.
- ۸- حافظ نیا، محمدرضا (۱۳۷۹)، مبانی مطالعات سیاسی - اجتماعی؛ چاپ اول؛ تهران؛ سازمان حوزه ها و مدارس علمی خارج از کشور.
- ۹- فاوست، لوئیس (۱۳۷۴)، ایران و جنگ سرد؛ ترجمه کاوه بیات؛ چاپ دوم؛ تهران؛ وزارت امور خارجه.
- ۱۰- فولادوند، عزت الله؛ ناسیونالیسم چیست؟؛ شماره دوم؛ تهران؛ بی تا.
- ۱۱- کاتم، ریچارد (۱۳۷۱)، ناسیونالیسم در ایران؛ ترجمه فرشته سرلک؛ چاپ اول؛ تهران؛ نشر گفتار.
- ۱۲- کاتوزیان، محمد علی (۱۳۷۹)، اقتصاد سیاسی ایران؛ مترجمان محمد رضا نفیسی و کامبیز عزیزی؛ چاپ هفتم؛ تهران؛ نشر مرکز.
- ۱۳- کسروی، احمد (۱۳۷۹)، تاریخ مشروطه ایران؛ چاپ سوم؛ تهران؛ امیر کبیر.
- ۱۴- مجتهدزاده، پیروز (۱۳۷۹)، ایده های ژئوپلیتیک و واقعیت های ایرانی؛ چاپ اول؛ تهران؛ نشر نی.
- ۱۵- مرشدی زاده، علی (۱۳۸۰)، روشنفکران آذری و هویت ملی و هویت قومی؛ چاپ اول؛ تهران؛ نشر مرکز.
- ۱۶- مقصودی، مجتبی (۱۳۸۰)، تحولات قومی در ایران؛ چاپ اول؛ تهران؛ مطالعات ملی.
- ۱۷- مویر، ریچارد (۱۳۷۹)، درآمدی نو بر جغرافیای سیاسی؛ ترجمه دره میر حیدر؛ چاپ اول؛ تهران؛ سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
- ۱۸- علی اف، اقرار (۱۳۷۸)، تاریخ آتروپاتکان؛ ترجمه شادمان یوسف، چاپ نخست؛ تهران؛ نشر بلغ؛

19-Buch-Hansen, Mogens; Development Theory to Empower Localism[online], 2002; Available on the Taylor, Peter. J. URL: <http://www.GlobAsia.DK>. Political Geography; Second Edition; New York; Jon Wiley; 1989.